

Література

1. Державний архів Рівненської області (далі ДАРО) – Ф. Р-52 . – Оп.2. – Спр.13.
2. ДАРО – Ф. Р-281 . – Оп.2. – Спр.2.
3. Здіорук С.І. Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні ХХІ століття : Монографія / Здіорук С. І. – К.: Знання України, 2005.
4. Петропавлівський чоловічий монастир на озері Світязь. / Упорядник Тетяна Оксистюк. – Нововолинськ, 2007.
5. Поїздник І. УГКЦ на тлі українсько-польського конфлікту в роки Другої світової війни [Електронний ресурс] . – Режим доступу: [http:// www.ichistory.org](http://www.ichistory.org).
6. Поліщук В. Гірка правда [Електронний ресурс] . – Режим доступу: [http:// www.ukrstor.com](http://www.ukrstor.com)
7. Реабілітовані історією. Рівненська область: [у 27 т.]. – Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня», 2006. – (Науково-документальна серія книг «Реабілітовані історією»: у 27 т. / голов. Редкол.: Тронько П. Т. (голова) [та ін.]). – Кн. 1 / [обл. редкол. : Королюк В. М. (співголова), Ю. М. Торкунов (співголова) та ін.]. – 2006.
8. Релігія і нація в суспільному житті України й світу / [колект. Монографія / відпов. ред. Л.Филипович]. – К.: Наукова думка, 2006.
9. Саган О. Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан / Саган О.Н. – К. : Світ Знань, 2004.
10. Сергійчук В. Український здвиг: Волинь. 1939-1955 / В. Сергійчук – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005.
11. Стоколос Н.Г. Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX – перша половина ХХ ст.). – Рівне: РІС КСУ – ППФ „Ліста – М”, 2003.
12. Стоколос Н.Г. Роздоріжжя. Про дискусії навколо шляхів розвитку православ'я на початку гітлерівської окупації України // Людина і світ. – 2002. – № 1.
13. С. Тереза Яконюк. Сестра Ядвіга-Алоїза Гано (1910-1943). Мучениця за віру./ С.Тереза Яконюк // Wolanie z Wolynia – Воляннз з Волині. Релігійно-суспільне видання Римо-католицької Луцької Дієцезії. – Ч.4 (71) – А Рік 12.
14. Debowska M. Materialy do dziejow diecezji luckiej. Relacje o stanie dekanatow i parafii 1941-1944 / M. Debowska. – Bialy Dunajec. – Ostrog. : «Wolanie z Wolynia», 2005.
15. Popek L. Diecezja lucka w okresie miedzywojennym i podczas II wojny swiatowej (1918-1944) / Popek L. // Polacy i Kosciol rzymskokatolicki na Wolyniu w latach 1918–1997. – Lublin : Towarzystwo Przyjaciol Krzemienca i Ziemi Wolynsko-Podolskiej, 1999.

Summary

Iryna Buliga

Conflicts between religious denominations from World War II in Volyn: a historical dimension

The article deals with the problems of interconfessions opposition in Volyn during the period of the world war II. The article analyses the reasons and the factors for promoting conflict – provoking potentials with a special accent paid for strengthening conflict and taking part in it political and power structures. The article analyses all kinds of commonness and difference in the context of searching the ways of interorthodox understanding.

УДК [2-67+322] (075,8)

© Нестор Мизак
м. Чернівці

ПЕРЕСЛІДУВАННЯ УГКЦ У 40-50-Х РР. ХХ СТ.: ЛІКВІДАЦІЯ І НАСЛІДКИ

У статті висвітлюється процес переслідування і гонінь УГКЦ у середині ХХ ст.; ліквідація Церкви на Львівському «псевдособорі» 1946 р., доля її священства.

Ключові слова: Берестейська унія, УГКЦ, місіонери, НКВС-НКДБ-МДБ-МВС-КДБ, ОУН, священники, ієрархи.

З установленням радянської влади у Східній Галичині 1944 р., як відомо, Українська греко-католицька церква зазнала жакливиx утисків і переслідувань за те, що не скорялася тоталітарному режиму та відстоювала національні інтереси народу, освячуючи його боротьбу за незалежність. Ще задовго до Львівського «псевдособору» влада по-варварськи знущалася над релігійними переконаннями греко-католиків. Їх змушували співпрацювати з ворогом, переходити на російське православ'я. Але УГКЦ не скорилося і працювало в «катакомбах» до 1989 р. З проголошенням Акту незалежності України

24 серпня 1991 р. Церква невпинно відроджується, розвивається і повертає собі втрачені позиції.

Актуальність проблематики визначається роллю і значенням УГКЦ в духовному і суспільному житті українців у минулому і сьогодні. Мета публікації розкрити систему репресій радянської влади супроти українського греко-католицизму, причини і наслідки ліквідації Церкви на Львівському «псевдособорі» 1946 р. Основне завдання висвітлити хід репресивних дій органів радянської влади, ліквідаційного процесу 1946 р., долі духовенства в умовах насилля, радянських тюрем та концтаборів.

Проблематикою ліквідації Української греко-католицької церкви 1946 р. нині займаються ряд наукових інституцій України включно з вищими навчальними закладами УГКЦ. Результатом їхньої діяльності став вихід з друку 2001 р. збірника документів радянської влади під назвою «Нескорена Церква» про подвижництво українських греко-католиків. У 2006 р. побачив світ наступний збірник документів «Ліквідація УГКЦ (1939–1946)» [12, 22]. Книга видана на основі розсекречених документів органів держбезпеки, які зберігаються в Галузевому державному архіві Служби безпеки України, спільно з Київським національним університетом імені Тараса Шевченка, Центром українознавства, Інститутом історії України НАН України.

Великий масив матеріалів надруковано у «Мартирології Українських Церков. Українська Католицька Церква. Т. II», виданій в діаспорі [13]. Однак висвітлення процесу ліквідації УГКЦ на загальноукраїнському рівні ще потребує наукових досліджень, враховуючи, що архіви колишнього НКВС-МДБ-КДБ з національної історії України недостатньо висвітлюють трагедію Греко-католицької церкви у зазначений період.

Як відомо, складний національно свідомий поступ Східної Галичини у міжвоєнний період ХХ ст. був би неможливий без участі в ньому Української греко-католицької церкви, що зміцнювала віру і надію народу у краще майбутнє під скіпетром митрополита Андрея Шептицького.

Митрополит Андрей – великий гуманіст ХХ сторіччя, який духовною одержимістю і природним даром душпастиря благотворно вплинув на зміцнення національно-католицького фундаменталізму в Галичині. Він першим виступив з концепцією національної церкви, виокремив проблему моральної чесноти людини як запоруки свободи. Завдячуючи А. Шептицькому, Греко-католицька церква стала найвпливовішою організацією українського народу. Напередодні Другої світової війни вона налічувала понад 4 млн віруючих, 3040 парафій, 4400 церков і каплиць, 127 монастирів і монастирських будинків, 2950 священиків, 1 богословську академію, 7 духовних семінарій і шкіл, 9 друкованих органів. У Галичині Церква утримувала бурси для учнів, установи для бідних, шпиталі, бібліотеки, національні музеї [7, с. 6–7].

Греко-католицькі священики завжди перебували в гущі мас – у школах, читальнях, кооперативах та інших національних установах, благословляли їх розвиток. Релігійне життя західних українців було насичене різноманітними національно-християнськими заходами, серед яких особливо плідною стала місійна праця отців-Василіян, котрі побували майже у кожному селі.

Основне завдання, яке ставили перед собою священики і місіонери, – висвітлювати основні правди і чесноти християнської віри та катехізувати народ. Прибувши до села, розпочинали проповіді: окремо для дітей, матерів, дружин, чоловіків, дівчат і юнаків. Визначалися дні покаєння для хворих і немічних, дні радості. Хто через хворобу не міг здолати дорогу до церкви, того отці відвідували вдома. На згадку про місії біля церков закладалися пам'ятні хрести. За свідченням очевидців, у супроводі священиків, місіонерів і тисяч вірних зі співом «Хресту твоєму поклоняємось» дубові важкі хрести обносили навколо храмів та встановлювали при вході на церковних подвір'ях. Такі хрести збереглися в багатьох селах і донині. Виступаючи натхненно проповідували сутність духовної єдності народу з Хрестом: «Хрест наша надія, Хрест потіха бідних, Хрест – батько для сиріт, Хрест, то мужність і слава українського народу. Тож кладімо Хрест на чоло, на очі, на уста, на груди свої й молимося, щоб не прийшли до нас комуністи з п'ятиконечними знаками». По цих словах присутні підносили вгору два пальці й присягали на вірність Богові й Україні [16].

Звісно, що радянська влада, повернувшись навесні 1944 р. в Західну Україну, не могла примиритися з діяльністю УГКЦ й почала заздалегідь готуватися до її ліквідації. Священиків негайно почали арештовувати, їх виселяли до Сибіру, а церкви та підсобні будівлі використовували під склади та постійні гарнізонів. Так, до тюрми запроторили отців Богдана Назаревича з Кривча та Малиновського з Королівки Борщівського р-ну Тернопільської обл.

Зазнали репресій відомі богослови Степан Вепрук – колишній український греко-католицький місіонер в Аргентині, віце-ректор Станіславівської духовної семінарії і завідувач кафедральної церкви у місті. За відмову зректися греко-католицизму відбув 10 років каторги. Після нього – Авксентій Бойчук від 1923 року – визнаний професор і ректор греко-католицької семінарії у Станіславові. Як енергійний і самовідданий працівник на церковній ниві, він обирався віце-

президентом земельного банку у Львові, інституту «Фонд Дієцизальний», Товариства Непорочного Зачаття Діви Марії у Станиславові та членом різних національно-громадських інституцій.

Богослов Авксентій стійко переносив поневіряння, які йому випали. Під час одного з допитів слідчий зумисне залишив на столі пістолет і вийшов з камери. Але коли знову повернувся, пістолет лежав непорушним. Натомість почув від Бойчука: «Ми сильні духом Божим, а не зброєю».

Повернувшись із каторги, священник продовжував служити рідній УГКЦ. «Можна, – говорив він, – відібрати у людини Батьківщину, свободу, але неможливо знищити у неї любов до рідної церкви». У стінах семінарії ректор Авксентій Бойчук виховав понад дві тисячі священників [14, с. 188–189; 17].

Багатьох священників краю без суду ув'язнили до чортківської катівні. Мучився у тюрмі отець Роман Воробкевич з Вовківців Борщівського р-ну Тернопільської обл., якого звинуватили у пропаганді національних ідей з церковного амвона. Йому відмовили навіть у праві на передачі.

Про знущання над греко-католицькими священниками у чортківській в'язниці розповідала Дарія Замосьна зі Слобідки Мушкатівської: «Одного разу мене і ще двох дівчат взяв з собою черговий по тюрмі. Відчинив нам камеру, у якій ми побачили священника, що сидів на голій землі. Був він увесь оброслий. Щурі пообгризали йому босі ноги. Нещасний поприсипав їх землею, через яку просочувалась кров. Священник непорушно дивився в одну точку. Ніби заблуджений, хриплим голосом говорив молитву «Отче наш». Черговий наказав, щоб ми допомогли зняти з нього одяг, що був увесь просочений нечистотами. Коли я взяла його руку, щоб роздягнути з піджака, то відчула, що вона холодна, як у мерця. Ми ніяк не могли розняти складені на грудях руки, але якось зняли піджак і сорочку, решту знімав черговий. Він вивів нас надвір і заставив попрайти той одяг, бо мали, як я зрозуміла, десь везти священника. Яка його подальша доля, я не знаю» [14, с. 188].

Багатьох священників закатували на смерть під час допитів. Серед них декана Збарзького деканату Василя Боліновського, отців Петра Вовка з с. Горинка Тернопільської обл., Корнелія Бахталовського із с. Стопчатів Івано-Франківської обл., Йосифа Лучинського – колишнього польового капелана УГА, настоятеля духовної семінарії у Львові, канцлера Львівської митрополії Микола Гальянта та багатьох інших [13, с. 108–155].

З метою ідейної критики Української греко-католицької церкви та створення негативної суспільної думки про УГКЦ, радянська влада використовувала засоби масової пропаганди. Так, 8 квітня 1945 р. у львівській газеті «Вільна Україна» опубліковано статтю Ярослава Галана «З хрестом чи з ножем» під псевдонімом Володимир Росович, в якій греко-католицьких священників та ієрархів звинувачено у співпраці з німецьким нацизмом. Через три дні 11 квітня 1945 р. НКВС арештував митрополита Йосифа Сліпого, єпископів Григорія Хомишина, Никиту Будку, Миколая Чарнецького, Івана Лятишевського та багатьох священників [12, с. 10].

Станом на 25 квітня 1945 р. у Львівській області додатково арештовано 20 священників, трьох слухачів Львівської духовної академії і чотирьох семінаристів із звинуваченням у співробітництві з гітлеризмом. Серед них декана Кам'янки-Буської І. Цегельського, священників із с. Галичани Городоцького р-ну В. Демчика, із с. Немирів Р. Тришневського та інших [2, арк. 91].

Розкручувався далі антикатолицький терор проти священників і в Тернопільській області. Тут енкаведисти схопили отців В. Чорного із с. Яблунів Копичинського р-ну, І. Цимбала із с. Колодіївка зі Скалатщини та інших [4, арк. 110]. За різними даними, у Західній Україні у 1945 р. було заарештовано 96 священників, але ця цифра приблизна.

Здійснивши перші арешти, радянська влада вирішила приступити до суцільного знищення УГКЦ. З цією метою Голова Ради у справах Російської православної церкви при Раднаркомі СРСР Г. Карпов 20 квітня 1945 р. написав М. Хрущову листа з викладенням плану ліквідації греко-католицької церкви в Україні. Карпов наголошував, що Й. Сталін 17 березня 1944 р. схвалив запропоновані заходи.

Одним із них вважалося «організувати всередині уніатської церкви Ініціативну групу, яка повинна декларативно заявити про розрив з Ватиканом і закликати уніатське духовенство до переходу в православ'я» [23, с. 43]. Далі говорилося про необхідність кадрового зміцнення Почаївської лаври, надання права організації православних братств у Луцьку і Львові, організації пастирсько-богословських курсів у Києві, Луцьку, Львові, Одесі [23, с. 43].

У травні 1945 р. партійні та енкадєбівські керівники створили ініціативну групу з трьох священників – Гавриїла Костельника, Михайла Мельника, Антонія Пельвецького, які представляли Львівську, Дрогобицьку та Станіславську області. Відповідні групи створювалися і в районах. Чому вибір випав на згаданих священників, відповідь слід шукати у їхніх життєписах. Так, Гавриїл Костельник народився у Хорватії, мав богословську і філософську освіту, завідував кафедрою філософії Львівської духовної академії. Водночас очолював парафію Преображенської греко-католицької церкви і редагував християнський часопис «Нива». Він користувався авторитетом у

митрополита Андрея Шептицького, був добрим промовцем. Як патріот бачив деякі негативні сторони унії і відверто критикував Ватикан. Саме це привернуло увагу органів радянської влади. Доктор богослов'я Михайло Мельник і Антоній Пельвецький також були комунікабельними, авторитетними серед священства і не виступали проти радянської влади.

18 квітня 1945 р. Гавриїл Костельник виступив з рефератом «Як можна було б галицьку греко-католицьку церкву перетворити в православну?», в якій намагався обґрунтувати незнищенність Української греко-католицької церкви, яка остаточно стала національною у міжвоєнний період ХХ ст. Автор висловлював думку, що об'єднання можливе було б у процесі довготривалого періоду виховання християнського світогляду.

У квітні 1945 р. в Західній Україні розповсюджено звернення патріарха Московського і всея Руси Алексія I «Пастирям і віруючим греко-католицької церкви, мешканцям Західних областей Української РСР», в якому між іншим йшлося: «... Господь явно благословив зброю тих, хто піднявся проти Гітлера і фашизму на захист волі, миру та щастя людскості». Далі в посланні говорилося, що Бог своїм «перстом» вказує, що Гітлерові скоро загибель: «А до чого закликав вас небіжчик, митрополит Андрій Шептицький та його найближчі спільники? Вони кликали вас під ярмо Гітлера, вони вчили вас схиляти свої голови перед ним. А куди й тепер веде вас Ватикан, закликаючи – у різдвяному та новорічному посланнях папи – доброзичливо ставитись до всіх носіїв фашизму, віднести милосердно до Гітлера, цього найбільшого злочинця, яких тільки знала світова історія».

Патріарх закликав: «Порвіть, розторгніть узи з Ватиканом, який веде вас у темряву, в духовну загибель, завдяки своїм релігійним помилкам, а тепер хоче озброїти вас проти всієї вольнолюбивої людскості (...). Поспішайте повернутися в обійми вашої рідної неньки – Руської Православної Церкви» [19, с. 46–47].

Події навколо організації «псевдособору» розвивалися блискавично швидко. 28 травня 1945 р. уже виступила зі зверненням до Ради народних комісарів Ініціативна група, створена радянською владою, з проханням узаконення їхньої діяльності.

Цікавими, на нашу думку, були релігійно-політичні акценти лідерів групи, які наголошували: якби не три поділи Польщі наприкінці ХVІІІ ст., то український народ «до весни народів 1848 р. був би зник з лиця землі, бо були б перетворилися на поляків завдяки унії» [9, с.59]. Далі члени групи наголошували, що «генералісімус Сталін ввійде у вічну історію як збирач українських земель. Тому від нас, західних українців, нехай буде йому щира, сердечна подяка, бо нашого морального довгу супроти Радянської влади ми ніяк не зможемо сплатити» [9, с. 61].

Ініціатива група заявила, що приступає до реєстрації своїх однодумців щодо «воз'єднання» з Руською православною церквою. Звернення підписали отець доктор Гавриїл Костельник – настоятель Преображенської церкви у Львові, голова Ініціативної групи і як представник Львівської єпархії, отець доктор Михайло Мельник – парох с. Нижанковичі, Генеральний вікарій Перемиської єпархії Дрогобицької області і парох м. Копичинці Антін Пельвецький, декан Гусятинського деканату, представник Станіславської єпархії [9, с. 63].

Цього ж дня Ініціативна група звернулася до народу з поясненням ситуації, що склалася з унійною церквою в міжвоєнний період, коли вона боролася за утвердження християнської віри та національного обряду. Група пояснювала, що за А. Шептицького українські греко-католики тяжіли до східного православного обряду.

Однак справа ліквідації УГКЦ засобами агітації і початковими репресіями з місця не рухалася. Влада вимагала рішучих дій. У червні 1945 р. начальник Тернопільського обласного управління НКДБ розпорядився терміново викликати священників, запропонувати їм відмовитися від греко-католицького віросповідання і прийняти православне. Якщо не погоджуватимуться, то сказати, що їх єпископи арештовані, їх віра існувати не може і їх переслідуватимуть.

Радянська влада розправлялася з непокірливою церквою. На місця була дана команда каральним органам поширити репресії й готувати собор, який мав відбутися у Львові. Виконуючи настанову, 21 липня о/у Шпак навідався з ревізією до священника с. Вільхівці Мельниця-Подільського р-ну Стефана Ісковича, ревізувавши у нього два килими, 6 кілограмів цукру та інші продукти.

8 січня 1946 р. чекісти побували з обшуком у домі греко-католицького священника с. Шупарка Володимира Чубатого. Потім пішли до церкви. Примусили відкрити престол і кивот. Не знайшовши нічого, розлютились, обізвали його «ватиканським шпигуном» і «реакціонером», заарештували і повезли до Чорткова. 5 квітня цього ж року Чубатого засудили на п'ятнадцять літ концтаборів. Там він і загинув у 1949 р. [14, с. 191].

24 березня емдебісти заарештували та закатували пароха с. Іванкова Дмитра Кушнірчука. Напередодні його кілька разів викликали до Скали-Подільської, пропонували перейти на православ'я,

але отець відмовився. У неділю він ще виголосив палку промову про страждання душі, а ввечері його забрали до райвідділу МДБ. Оповідують, що у гарнізоні священника скрутили колючим дротом і замучили. Місце захоронення невідоме.

Деяким священникам пощастило уникнути страшних тортур. Наприклад, Йосиф Мелицький з Борщева виїхав за кордон і помер у Вінніпезі [14, с. 188].

Проте репресії, агітація та наради зі священниками, які скликали райвідділи МДБ, і далі не отримували ідеї схвалення ліквідації унії. Так, 4 серпня 1945 р. на нараді священників у с. Новомилятин Львівської обл., заслухавши доповідь Г. Костельника, священники мовчали, а один із них о. Юліан Рудкевич виступив з протестом: «Отче доктор. Ви хочете, щоб ми поміняли свої релігійні переконання впродовж кількох годин. Але релігія не рукавички, які можна зняти і одягнути інші. Ми мусимо зняти і одягнути інші. Ми мусимо перестудіювати Ваші книжки і переконати себе в тому, що усі 40 років свого свідомого життя помиляємося» [12, с. 19].

Ще важче проходили відповідні наради у Станіславській області, де єпископ Григорій Хомишин упродовж сорока років схилився до латинізації. Якщо у Львівській області священники вступали у полеміку з Костельником, то тут боялися вимовити слово «православний».

Таким чином, діяльність НКДБ з ліквідації УГКЦ пригальмовувалася. Десятки нарад зі священниками на місцях закінчувалися безрезультатно. Енкадєбісти планували провести обласні «соборчики» уніатів, на яких мали б прийматися рішення про ліквідацію унії. Однак Г. Костельник наполягав, що такий шлях є хибним з приводу неканонічності такої дії перед Ватиканом, з чим власті нарешті погодилися. З прибуття до Києва голів Ради у справах релігійних культур при РНК СРСР І. Полянського та Ради у справах РПЦ Г. Карпова було визначено приблизну дату скликання «псевдособору» у Львові. Для важливості заходу членів Ініціативної групи священників М. Мельника і А. Пельвецького екзархом України митрополитом Іоанном висвячено на православних єпископів.

З метою безпосередньої організації «псевдособору» до Львова приїхала група емдєбістів та чолі із заступником наркома держбезпеки П. Дроздецьким. Уповноважені склали план проведення собору, списки делегатів. Відпрацювали план на випадок т.зв. «деструктивних» дій священників, забезпечення охорони тощо. Водночас на місцях організували подальшу серію арештів та депортацій священників, які різко відмовилися від возз'єднання з православ'ям.

Напередодні опублікували десятки статей з непримиренною критикою уніатства та звинуваченнями на адресу арештованого вищого духовенства митрополита Й. Сліпого, Н. Будки, М. Чарнецького, І. Лятишевського, Г. Хомишина.

8 березня 1946 р. Собор було відкрито у храмі Святого Юра за участю 225 делегатів-священників і 22 – від мирян. Гавриїл Костельник зробив основну доповідь про мотиви возз'єднання Греко-католицької церкви з Руською православною церквою. У ній торкнувся історії і догматики католицизму, виникнення унії та її впливу на український народ.

Присутні заслухали ще 13 доповідей, під час яких Г. Костельник, між іншим, додав: якби живим був А. Шептицький, він би підтримав собор. Присутні не відреагували. Відчувалося, що Г. Костельник не очікував такого ходу подій, серед яких став волею історії центральною дійовою особою.

Очевидець Львівського «псевдособору» Ю. Герич про загальну обстановку на зібранні писав, що священники у залі церкви були пасивними. Спостерігаючи за Г. Котельником, занотував, що «його рухи повільні, повільніші як звичайно, голова спущена вниз, потім піднята, очі вперті в даль і сумні. Він ще не зачав говорити. Йому це якось тяжко здобувалося на слова» [13, с. 256].

Собор прийняв два документи: «Постанову про ліквідацію Берестейської унії 1596 р., про розрив з Ватиканом та про возз'єднання з Руською Православною Церквою». У документі наголошувалося, що «церковна унія була накинута нашому народові в XVI столітті агресивною Польщею, як міст до спольщення і златинізування нашого українського народу (...). Виходячи з цих засад, Собор постановив відкинути постанови берестейського Собору з 1596 р., зліквідувати унію, відірватись від Ватикана і повернутись до нашої святої православної віри і Руської Православної Церкви».

У третьому пункті постанови йшлося: «Зважаючи, що римські папи в історії завжди вели свою себелюбну політику, Собор висловлює своє переконання в тому, що в умовах, коли волелюбні народи всього світу боролись за своє існування, Ватикан цілком стояв на боці кривавого фашизму і виступив проти Радянського Союзу, який зусиллями всіх братських об'єднаних народів захистив наш український народ від рабства і знищення та об'єднав всі наші землі в єдину Соборну Українську Радянську Державу, а тим самим і визволив нас від національно-релігійного поневолення» [20, с. 109].

Слід зауважити, що звинувачення проти політики Папи римського під час Другої світової війни були несправедливі. Папу Пія XII у ході війни світ вважав «героєм і святим» за те, що він закликав до миру. Упродовж війни Пій XII сім разів звертався до воюючих держав припинити страшну бойню. У

відповідь А. Гітлер двічі давав наказ зрівняти Ватикан із землею і двічі відміняв, двічі італійський дуче Б. Муссоліні планував збройно захопити папську столицю, один раз бомбардував. Пій XII організував допомогу полоненим арміям у концтаборах, що викликало позитивний відгомін серед народів воюючих сторін. Лише СРСР відмовився прийняти допомогу від Ватикану на територіях, зайнятих ними [21, с. 30].

Наступним документом, дуже гострим на висловлювання, було «Звернення Собору до духовенства і віруючих греко-католицької Церкви в Західних областях України», написане під диктовку уповноважених з релігійних питань радянської влади. Ради справедливості у документі відзначалося, що «рештка унії, яка опинилася під Австрією, поволі скинула із себе національного польського духа, на тому полі прочистилася, але чи наскрізь?». І далі наголошувалося, що «унія, яка б наскрізь очистилася від римсько-польських поглядів і аспірацій, мусить цілком очиститися від римсько-польських поглядів і аспірацій, мусить цілком порвати зв'язки з Римом, мусить перестати бути унією з Римом».

Згадувалося про святого Йосафата Кунцевича як польського патрона, а не УГКЦ, Івана Наумовича, який, на наш погляд, хоч і був москвофілом, справді багато зробив на ниві боротьби з алкоголізмом, єпископа Григорія Хомишина названо як «великого латинізатора», римська церква критикувалася, як така, що не має логіки у своїх вченнях, лише тенденції, щоб покорити собі увесь світ, тощо.

Документ закликав: «Браття, схаменіться! Жертвами мільйонів наших братів ми визволені, і вже ми не безмовні невільники. Визволіться й від римського поневолення духа, від тієї рештки польщини, яка ще у вас залишилася» [11, с. 112–113].

Учасники «псевдособору» слухняно проголосували про скасування Берестейської унії 1596 р., розрив з Ватиканом та повернення до православної віри. Наприкінці нововисвячені єпископи Михайл (Мельник) і Антоній (Пельвецький) висповідали кожного з присутніх делегатів та благословили на православне служіння.

«Опритомнівши від собору, – зауважив згаданий вище сучасник, – загал священників і вірних поспішили до своїх церков, в неділі й будні, щоб там шукати порятунку, молитись за своїх мучеників-владик, за сотні ув'язнених священників, за вірних, за оборонців своєї Церкви. Загал священників і вірних не прийняв постанов цього розбійничого «собору» і залишився у своїй вірі та потрактував їх так, як і всі інші укази більшовицької влади» [13, с. 258].

Після «Собору» у райцентрах областей відбулася чергова серія нарад, організованих радянською владою. Наприклад, у тій самій Мельниці-Подільській Тернопільської області збори пройшли у присутності начальника РВ МДБ майора Курила та голови райвиконкому Крутийова. Секретар РК КП(б)У Снісаренко ознайомив присутніх з ухвалою «Собору». У залі почулося обурення, шум. Тоді слово взяв Курило. Стукнувши кулаком по столу, він підвівся і сказав: «Кому не нравітся рішення собора, хто протів, тому даю одні суткі для приготування в Сібір. На етом собраніє закриваю, а всех попов пригласаю по одному ко мне в кабинет» [14, с. 191].

Священникам наказали створити у парафіях ініціативні комітети православних громад, зареєструвати їх. Через місяць кожна Церква отримала посвідки «Про реєстрацію ревізійної комісії релігійного товариства», які підписав уповноважений ради у справах Російської православної церкви при РНК Союзу РСР по Тернопільській області Куліченко [18].

Для прикладу, після Львівського «псевдособору» лише у трьох районах Тернопільщини – Мельниці-Подільському, Скала-Подільському, Борщівському – перестала існувати 41 католицька парафія, в яких до війни налічувалося понад 82 тис. віруючих, зліквідовано при церквах 8 товариств, 8 захоронок для дітей, три національні школи під патронатом УГКЦ, три Василянські монастирі, і така ситуація склалася в кожному районі Західної України [14, с. 184–190].

Провід ОУН та збройне підпілля рішуче виступали проти переходу УГКЦ у лоно Російської православної церкви. В одній з листівок, оформленій як «Звернення ОУН до українців греко-католиків», говорилося, що «наш лютий ворог Сталін придумав нову штуку. Цим разом він хитро добирається до української греко-католицької церкви, до духівництва, до сумління людей». Повстанці пояснювали, що Сталін старається одним пострілом убити аж трьох зайців: морально розкласти церкву зсередини, впрягти віруючих до рабської відданості большевицькому диктаторові, обдурити зовнішній світ, мовляв, большевики вже не ті, що були, бо дали волю церкві [12, с. 72].

Українське підпілля ОУН у Борщівському р-ні Тернопільської обл. так розцінювало ситуацію, що склалася в Греко-католицькій церкві: «... частина духовенства є перестрашена, а деякі готові перейти на православ'я. Священники є пасивні. Одні закликають не зволікати зі здачею більшовицького контингенту» – але таких було мало.

Повстанці надсилали нестійким священникам записки такого змісту: «Шановний отче! Згідно з тим, що Ви зрадили свою націю та свою віру, перейшли на російське православ'я, тому від імені українського народу наказується Вам забратися з району до 16.04.1946 року. Якщо Ви не забереґетеся до

даного строку, то Вас буде притягнуто до відповідальності по революційному Закону». У селах розповсюджували листівки із закликом боротися з московським православ'ям [10]. Отже, становище греко-католицьких священників було надто складним. У цій ситуації з'явилося звернення майбутнього Верховного архієпископа УГКЦ Йосифа Сліпого з концтаборів із закликом не втрачати надії на відокремлення церкви, яке перечитували у селах і переписували у 10 примірників, за що отримували 300 днів відпусту. «Як родився Христос, – писав у Зверненні майбутній Патріарх УГКЦ Йосиф Сліпий, – так і зродиться нове, вільне життя на землі. Як воскрес Христос – так воскресне з гробу неволі наша мати Україна і відродиться наша свята Церква» [13, с. 470]. Незважаючи на опір греко-католиків, УГКЦ остаточно потрапила під заборону вже як «націоналістична», «бандерівська», «бандитська».

Українські греко-католицькі священники опинилися віч-на-віч з каральними органами НКДБ-МДБ, які отримали наказ силою закріплювати «церковно-канонічне возз'єднання». Непокірних священників убивали, арештовували, вивозили з родинами на Сибір, переслідували у 1960–1970 рр., аж до виходу УГКЦ з підпілля 1989 р.

Водночас органи МДБ відстежували поведінку лідерів собору та їх висловлювання. Так, Гавриїлу Костельнику зовсім не подобалася насильницька форма возз'єднання УГКЦ з РПЦ, швидше, він мріяв про створення автокефальної православної церкви в Галичині. Г. Костельник виступав проти репресій на католицьких священників, як міг, рятував їх від арештів, але влада залишалася глухою до його почуттів. Мало хто його розумів і серед священства. З цього приводу емдєбісти зафіксували таке його висловлювання: «Наскільки вистачить сил, буду рятувати уніатське духовенство від переслідувань радянської влади. Але священники – осли, не розуміють, що унія вже віджила свій вік і має бути ліквідована. Я першим це зрозумів і говорив про це Шептицькому, який деякою мірою погоджувався зі мною і лише роздумував про тактику порятунку невинних жертв. Коли помер Шептицький, то я зрозумів, що тепер охорони більше немає, і тому вирішив діяти і порвати з унією. Я першим взяв на себе ініціативу, щоб порятувати наш священницький світ, вважаючи, що він зрозуміє мене, послухається мого практичного розуму, піде за мною. Проте виявилось не так просто. Вони забилися в кут і, як дурні вівці, самі летять вовкові у пащу, скільки можу – я рятую» [1, арк. 27–29].

Розв'язка настала 20 вересня 1948 р. Г. Костельника вбили на вулиці Краківській у десяти метрах від власного будинку. Далі убивця ніби застрелився. Дружина убитого розповідала знайомим, що емдєбісти тиснули на неї, щоб у вбитому упізнала свого сина, колишнього вояка «СС-Галичини» [6, с. 377]. Така версія загибелі Г. Костельника вписувалася в радянську систему насилля і провокацій супроти УГКЦ.

У ці роки відомо багато випадків трагічної загибелі греко-католицьких священників від рук каральних сил радянської влади. Під час розкопок підвалу Церкви Святої Покрови у Бучачі знайдено 151 кістяк закатованих жертв, серед них три кістяки із залишками риз священників у 1945р. в с. Залісся Борщівського р-ну боївка НКВС убила священника-патріота Йоана Чолгана.

25 жовтня 1947 р. спецбоївка МДБ під виглядом УПА розстріляла у с. Унятичі Дрогобицького р-ну священника греко-католицької церкви Федора Німиловича, його дружину Ольгу, служницю Ірину і наймита [22, с. 172]. І таких випадків було багато.

За грати потрапляли провідні священники, які своєю діяльністю спричинилися до піднесення християнської і національної свідомості галичан, велика частина яких воювала у лавах визвольних сил ОУН, УПА. Серед них Антоній Казновський, 1878 р.н. з м. Бучач. Теологічну освіту здобув у Львові. Згідно з волею митрополита Андрея Шептицького, направлений на душпастирство до с. Глибочок Борщівського п-ту, де половина мешканців була польської національності.

Польські шовіністи кілька разів підпалювали парафіяльні будинки душпастиря, тричі затримували його у слідчих карцерах санаційної влади. Але отець не лякався погроз і продовжував працювати для народу: заснував у селі товариства «Сокіл» і тверезості, ініціював будівництво читальні «Просвіта». На власні кошти утримував малозабезпечених студентів у Кіцманській гімназії на Буковині. Мав п'ятеро дітей. Наймолодшого Богдана більшовики заарештували у 1941 р. й розстріляли в Умані 20-21 липня 1941 р. Старший син Володимир, член ОУН, відбув 23 роки у більшовицьких концтаборах. Донька Марія також активно працювала в підпіллі ОУН. Після Львівського «псевдособору» 1946 р. о. Антоній Казновський мешкав у с. Дора біля м. Яремче Івано-Франківської обл. У ті часи передбачував ситуацію із запровадженням московського православ'я в Західній Україні, що у майбутньому вона спричиниться до конфліктів і чвар на релігійній ниві.

Отця Антонія Казновського більшовики заарештували на вісімдесятому році життя. Його відвезли спочатку до Івано-Франківська, а звідти до в'язниці у м. Жданов (тепер Маріуполь), де він загинув 13 лютого 1959 р.

Не менш трагічним було життя Івана Галібея, 1894 р.н., с. Усте Зелене Бучацького п-ту. Під час визвольних змагань 1918-1920 рр. служив капеланом в Українській Галицькій Армії. Брав участь у

чортківському контрнаступі УГА у 1919 р. Від 1925 р. працював священиком у с. Скоморохи, яке виховав у високопатріотичну релігійну громаду.

За власною ініціативою заснував у селі районну молочарню, відновив діяльність товариств «Просвіта», «Сокіл». У 1932 р. під його орудою побудували Народний дім. У 1933 р. Івана Галібея обрали Головою Надзірної ради Повітового Союзу Кооператив (ПСК) та Українбанку. Після страти поляками патріотів Біласа і Данилишина селяни під його керівництвом висипали за одну ніч пам'ятну могилу.

Під час Другої світової війни отець Іван Галібей сприяв комплектуванню дивізії «Галичина» і навіть сам зголосився до її лав, але його не прийняли за станом здоров'я. Напередодні повернення більшовиків до краю о. Іван виїхав до с. Угорники на Станиславщині, де його у 1947 р. заарештували емдєбісти. Отця засудили і він загинув у концтаборі. На світлу пам'ять патріотів села нащадки поставили біля церкви пам'ятний хрест.

Довелось зазнати поневірянь о. Йосипові Кладочному, 1906 р.н., м. Львів. 1928 р. завершив освіту у Львівській духовній академії. Згодом ще вивчав українську літературу у Варшавському університеті під керівництвом проф. С.Смаль-Стоцького. У 1932 р. призначений капеланом усіх в'язниць у Польщі. За підозру у зв'язках з ОУН арештовувався польською владою і відбував ув'язнення у Березі Картузькій. Після звільнення виконував доручення митрополита Андрея Шептицького до Ватикану та відбув з місійною працею до Києва, де продовжував душпастирські обов'язки в сані священика УГКЦ. Під час формування дивізії «Галичина» зголосився до її лав і став капеланом 30-го полку. У липні 1944 р. брав участь у битві під Бродами, де дістав важке поранення. Врятувавшись, повернувся до Львова. 14 квітня 1945 р. РВ НКВС заарештував о. Йосипа й засудив за статтюю 54-1 А-1 за приналежність до ОУН та антирадянську пропаганду. Звільнився з ув'язнення 1957 р. після десятирічного терміну відбуття покарання у концтаборах Мордовії. Власті пропонували о. Йосипу відмовитись від католицизму і перейти на православ'я, але він не прийняв їх пропозиції й виконував функції підпільного душпастиря Української греко-католицької церкви. Написав праці: «Римські катакомби» з психології тюремних переживань, «Зміни своє життя» з історії Василянського Чину та інші. Помер 14 вересня 1994 р. на 89 році життя у Львові [15, с. 255].

Арештам і переслідуванням був підданий ісповідник віри, відомий борець за легалізацію УГКЦ, майбутній єпископ Коломийсько-Чернівецької єпархії Павло Василик. народився 1926 р. в с. Бориславка Добромильського п-ту Львівського воєводства у багатодітній хліборобській родині. Навчався у гімназії в м. Перемишль. Продовжував навчання у Львові, де його заарештували за співпрацю зі збройним підпіллям ОУН і засудили на 10 років концтаборів і 5 років поселення у Сибіру. У тюрмі познайомився з отцями-Василями і почав виконувати нелегально функції християнського покликання.

У листопаді 1956 р. висвячений у Львові на священика. 1959 р. о. Павла Василика емдєбісти заарештували вдруге і звільнили аж через шість років. Після отримання прописки замешкав у Бучачі. Працюючи заготівельником лікарських рослин, продовжував проповідувати Євангеліє. 1974 р. підпільно висвячений на єпископа. Відтоді боровся за легалізацію УГКЦ, виховував молодих священиків-патріотів, запалював християнською мораллю серця мирян. 4 серпня 1985 р. підписав з 23-ма однодумцями заяву про вихід УГКЦ з підпілля. Через три роки у результаті найрізноманітніших заходів – голодувань, акцій протестів, зустрічей з іноземцями, пікетів біля Кремля у Москві, інформування американського президента Рейгана, чим він скористався під час зустрічей з Генеральним секретарем ЦК КПРС, УГКЦ 1989 р. отримала право на легалізацію.

Під час національного відродження України у 1990-х рр. єпископ Павло Василик активно виступав на чолі мас, освячуючи Словом Божим жадану волю України, закликав народ до єднання. Зі становленням структури УГКЦ у Західній Україні очолив Коломийсько-Чернівецьку єпархію УГКЦ [15, с. 254–256].

Підсумовуючи факт ліквідації Української греко-католицької церкви, слід визнати, що він відбувся в умовах надзвичайно жорсткого терору супроти духовенства і віруючих. Хоч Ініціативна група на чолі з Г. Костельником активно агітувала священиків за перехід від унії до православної віри, акція закінчилася безуспішно. Собор був скликаний не авторитетним церковним органом і це означало, що відбулися порушення церковно-канонічного права і канонів католицької церкви.

Політичними організаторами собору були ВКП(б) та НКВС-НКДБ, які до останнього дня тримали у таємниці дату його проведення. Юридична нелегітимність собору склалася у результаті дії Ініціативної групи, створеної каральними органами СРСР з метою ліквідації українського католицизму.

За три-чотири години дискусій на соборі було «вирішено» найтонші справи двотисячолітньої історії Христової Церкви, анульовано постанови Берестейської унії та релігійні переконання чотиримільйонного населення Західної України.

Львівський «псевдособор» 1946 р. швидше був політичним мітингом, організованим радянськими каральними органами у присутності частини тероризованих греко-католицьких священиків.

Після собору УГКЦ була ліквідована на всій території Західної України. Майже увесь єпископат загинув у тюрмах і концтаборах СРСР: єпископ Г. Хомишин помер у слідчому карцері Києва 24-25 грудня 1945 р., Й. Коциловський – у таборі біля Києва 17 листопада 1947 р., Г. Лакота – у Воркуті 12 листопада 1950 р., Н. Будка – у Караганді (Казахстан) 1 жовтня 1949 р., І. Лятишевський, повернувшись із заслання, помер 27 листопада 1957 р., Т. Ромжа загинув в інсценізованій автокатастрофі 1 листопада 1947 р. [7, с. 53].

За приблизними підрахунками, близько півтори тисячі священиків та їхніх родин перебували на засланні та в тюрмах і концтаборах. Більшість з них загинули або передчасно померли.

Усі греко-католицькі церкви були пограбовані, ліквідовані, частково передані Російській православної церкві. Однак радянська влада не змогла остаточно знищити Українську греко-католицьку церкву. Наперекір усьому вона вижила. Упродовж 44-х рр. катакомбного існування українські греко-католики пронесли у своїх серцях ідею національної віри, за яку страждали і гинули нескорені провідники церкви та її віруючі.

Література

1. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі ГДАСБУ). – Ф. 71. – Акт. 9. – Спр. 61.
2. ГДАСБУ. – Ф. 71. – Акт. 11. – Спр. 2.
3. ГДАСБУ. – Ф. 73. – Акт. 1. – Спр. 79. – Т. 2.
4. ГДАСБУ. – Ф. 73. – Оп. 21 (1961). – Спр. 2.
5. Бог з нами. Послання з січня 1947 р. ув'язненого митрополита Йосифа Сліпого // *Мартирологія Українських Церков. Українська Католицька Церква.* – Торонто – Балтимор, 1985.
6. Веденеев Д. Украинский фронт в войнах спецслужб. – Киев, 2008.
7. Гриньох І. Знищення Української Католицької Церкви російсько-більшовицьким режимом. – Мюнхен, 1970.
8. До всесесного греко-католицького духовенства в західних областях України // *Сергійчук В. Нескорена Церква.* – Київ, 2001.
9. До Ради Народних Комісарів УРСР // *Сергійчук В. Нескорена Церква.* – Київ, 2001.
10. Звернення ОУН до священиків УГКЦ у Борщівському надрайоні. – 1946. – 1 с / *Архів Мизака Н.С.*
11. Звернення Собору до духовенства і віруючих греко-католицької Церкви в Західних областях України // *Сергійчук В. Нескорена Церква.* – Київ, 2001.
12. Ліквідація УГКЦ (1939-1946). Документи радянських органів державної безпеки. – Київ, 2006. – Т.1.
13. *Мартирологія Українських Церков. Українська Католицька Церква.* – Торонто – Балтимор, 1985. – Том II.
14. Мизак Н. За тебе, свята Україно. – Чернівці: Буковина, 1998.
15. Мизак Н. За тебе, свята Україно. Бучацький повіт у визвольній боротьбі ОУН, УПА. – Чернівці: Букрек, 2004.
16. Мизак Н. Місія // *За вільний край. Борців Тернопільської обл.* – 1991. – 10 серп.
17. Мизак Н. Пам'яті останнього ректора // *Нова Зоря. Часопис УГКЦ (Івано-Франківськ).* – 1992. – Ч. 14-16.
18. Мизак Н. Відгуки операції «Собор» // *Галицький вісник. Борців Тернопільської обл.* – 1992. – 2 бер.
19. Пастирям і віруючим греко-католицької церкви, мешканцям західних областей Української РСР // *Сергійчук В. Нескорена Церква.* – Київ, 2001.
20. Постанова Собору про ліквідацію Берестейської унії 1596 року, розбрат з Римом та возз'єднання з російською православною церквою // *Сергійчук В. Нескорена Церква.* – Київ, 2001.
21. Сабол С. Мир і війна та Ватикан. – Нью-Йорк, 1951.
22. *Сергійчук В. Нескорена Церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу.* – Київ: Дніпро, 2001.
23. Ц.К.В.КП(б) товаришу Н.С. Хрущову // *Сергійчук В. Нескорена Церква.* – Київ, 2001.

Summary

Nestor Myzak

Persecution of the UGCC in 40-50's of the twentieth century: liquidation and consequences

The article highlights the process of UGCC prosecution and persecution in the mid-twentieth century; liquidation of the Church at the Lviv “pseudo Sobor” of 1946; the fate of its priesthood.